

Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ανδρέας Ντάρλας

Αρχαιολόγος στην Εφορεία Παλαιoανθρoπoλoγίας-Στηλιαολογίας

Η Παλαιολιθική Αρχαιολογία στην Ελλάδα είχε μείνει στο περιθώριο της αρχαιολογικής έρευνας, τόσο στα Πανεπιστήμια όσο και στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Κάποιες προσπάθειες ανάπτυξης της, που έχουν αρχίσει εδώ και μερικά χρόνια, βρίσκονται σε αρχικό στάδιο. Για τη συστηματική ανάπτυξη αυτού του επιστημονικού κλάδου απαιτούνται συντονισμένες προσπάθειες από τους δύο κύριους πόλους της αρχαιολογικής έρευνας στη χώρα μας: τα Πανεπιστήμια και την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Η αρχαιολογική έρευνα στην Ελλάδα στράφηκε από τα πρώτα της βήματα προς τη μελέτη της Κλασικής Εποχής, καθώς και της Εποχής του Χαλκού, ως φυσική συνέπεια της σπουδαιότητας των αντίστοιχων πολιτισμών που αναπτύχθηκαν εδώ και της γοητείας την οποία άσκησαν στη νεότερη διανόηση.

Για πάρα πολλά χρόνια, τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους ξένους αρχαιολόγους, η αρχαιολογία στην Ελλάδα ήταν συνώνυμη με τη μελέτη αυτών των πολιτισμών. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, η ενασχόληση με την Παλαιολιθική Εποχή θα φάνταζε, το λιγότερο, σαν 'ν' άφηνε κανείς το γάμο, να πάει για πορνάρια'. Έτσι λοιπόν, η μελέτη της Παλαιολιθικής Εποχής είχε παραμείνει, ως πολύ πρόσφατα, στο περιθώριο της αρχαιολογικής έρευνας. Ώς τώρα οι παλαιολιθικές έρευνες στη χώρα μας είχαν πάντοτε ευκαιριακό χαρακτήρα, αφού:

- είτε δεν ολοκληρώθηκαν (π.χ. έρευνες Markovits),
- είτε έγιναν στο περιθώριο άλλων ερευνών, από αρχαιολόγους οι οποίοι δεν ήσαν ειδικοί στη μελέτη αυτής της εποχής (π.χ. Milojević, Θεοχάρης)',
- είτε πραγματοποιήθηκαν από παλαιολιθικούς αρχαιολόγους, αλλά είχαν σύντομη διάρκεια, καθώς δεν αποτελούσαν αυτόνομα προγράμματα, παρά μόνο μέρος ευρύτερων ερευνητικών προγραμμάτων (π.χ. έρευνες του E. S. Higgs στην Ήπειρο, ή της γαλλικής αποστολής στην Ηλεία).

Η παλαιολιθική αρχαιολογία εξάλλου δεν αποτέλεσε ποτέ αντικείμενο συστηματικής διδασκαλίας στα ελληνικά Πανεπιστήμια, με εξαίρεση τις λίγες ακαδημαϊκές χρονιές (τέλη της δεκαετίας του 1970 - αρχές της δεκαετίας του 1980), κατά τις οποίες ο καθηγητής Α. Ζώης αφιέρωσε σ' αυτήν το μάθημά του, γράφοντας μάλιστα και

σχετικά βοηθήματα². Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, ομοίως, είχε αφήσει την Παλαιολιθική Εποχή στο περιθώριο των ενδιαφερόντων της, τουλάχιστον ως την ίδρυση της Εφορείας Παλαιoανθρoπoλoγίας-Στηλιαολογίας, ενώ κάποιες ελάχιστες εξαιρέσεις οφειλόταν είτε σε προσωπικό ενδιαφέρον κάποιων αρχαιολόγων είτε σε συνεργασίες (ή εποπτείες) με ξένους ερευνητές. Αυτός ο 'αποκλεισμός' ήταν βέβαια συνέπεια της άγνοιας του αντικειμένου από τους Έλληνες αρχαιολόγους, αφού αυτό δεν διδασκόταν στα ελληνικά Πανεπιστήμια, τα οποία τροφοδοτούσαν σχεδόν αποκλειστικά με επιστημονικό δυναμικό την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 όμως, κάτι άρχισε να αλλάζει: οι απόπειρες διδασκαλίας αυτού του γνωστικού αντικείμενου σε ορισμένα Πανεπιστήμια, η συμμετοχή Ελλήνων φοιτητών σε παλαιολιθικές ανασκαφές, οι δημοσιεύσεις παλαιολιθικών ερευνών στην Ελλάδα και, οπωσδήποτε, οι περισσότερες δυνατότητες για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό συντέλεσαν ώστε να αρχίσουν να ειδικεύονται Έλληνες αρχαιολόγοι στη μελέτη της Παλαιολιθικής Εποχής. Εδώ και μερικά χρόνια, η παλαιολιθική αρχαιολογία προσπαθεί να κάνει τα πρώτα της "δελά" βήματα στην Ελλάδα. Η παρουσία Ελλήνων ειδικών επιστημόνων καθώς και το ενδιαφέρον που δείχνει πλέον η Αρχαιολογική Υπηρεσία για την προστασία και μελέτη των καταλοίπων της Παλαιολιθικής Εποχής προωκούν έτσι τη συστηματικότερη και εντονότερη καλλιέργεια αυτού του κλάδου της αρχαιολογίας.

Σ' αυτά τα πρώτα της βήματα όμως, όπως είναι φυσικό, η παλαιολιθική αρχαιολογία συναντά σοβαρά εμπόδια και δυσκολίες, τόσο στην ανάπτυξη της έρευνας όσο και και στην προστασία και μελέτη των καταλοίπων αυτής της εποχής³. Το μεγαλύτερο πρόβλημα παραμένει η έλλειψη διδασκαλίας της στα ελληνικά Πανεπιστήμια, στα οποία δεν υπάρχει ούτε ένας παλαιολιθικός αρχαιολόγος.

Συνεπώς οι απόφοιτοι των Αρχαιολογικών Τμημάτων τους, οι οποίοι στελεχώνουν σχεδόν αποκλειστικά την Αρχαιολογική Υπηρεσία, αδυνατούν να αναγνωρίσουν αντικείμενα ή θέσεις της Παλαιολιθικής Εποχής, πόσο μάλλον να τα μελετήσουν. Αν προσθέσουμε εδώ και τις δυσκολίες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας να αντεπεξέλθει στο πλήθος των επεμβάσεων που απαιτούνται για την προστασία των μνημείων των μεταγενέστερων περιόδων, γίνεται φανερό η έλλειψη προστασίας των παλαιολιθικών αρχαιοτήτων. Είναι χαρακτηριστικό (αλλά και λυπηρό συγχρόνως) ότι στη χώρα μας δεν έχει αναγνωριστεί, μέχρι σήμερα, ούτε μία παλαιολιθική θέση κατά τη διάρκεια εκτέλεσης κάποιοι έργου, και, συνεπώς, δεν έχει γίνει καμία σωστική ανασκαφή. Και όμως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κατά τη διάρκεια τέτοιων έργων έχουν καταστραφεί πολυάριθμες παλαιολιθικές θέσεις. Τέτοιες θέσεις μάλιστα υπάρχουν σχεδόν σε όλη την Ελλάδα (εκτός, ίσως, από κάποια νησιά), όπως δείχνει και το γεγονός ότι οπουδήποτε έχουν γίνει σχετικές έρευνες, έχουν οδηγήσει στον εντοπισμό παλαιολιθικών καταλοίπων⁴.

Σύμφωνα με το νόμο, τα κατάλοιπα της Παλαιολιθικής Εποχής αναγνωρίζονται ως αρχαιότητες "ισότιμες" με αυτές των μεταγενέστερων εποχών και προστατεύονται στον ίδιο βαθμό με αυτές. Στην πραγματικότητα όμως, η Αρχαιολογική Υπηρεσία αδυνατεί να ανταποκριθεί σε αυτόν τον τομέα, κυρίως εξαιτίας της έλλειψης ειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού, αλλά και ειδικής πρόνοιας, στην οργάνωσή της, για την προστασία αυτών των καταλοίπων. Για να ανταποκριθεί στο σκοπό αυτό θα έπρεπε τουλάχιστον όλοι οι αρχαιολόγοι να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν τα παλαιολιθικά κατάλοιπα καθώς επίσης να υπάρχουν αρκετοί παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι (αλλά και άλλοι ειδικοί επιστήμονες) για να διεξάγουν τις αναγκαίες σωστικές ανασκαφές και να μελετούν τα ευρήματα. Δυστυχώς όμως, ο στόχος αυτός παραμένει ακόμη πολύ μακρινός, αφού δεν έχει γίνει ούτε το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, δηλαδή η διδασκαλία του αντικείμενου στα ελληνικά Πανεπιστήμια.

Η μόνη περιφερειακή υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού που διατάγει σήμερα παλαιολιθικές ανασκαφές είναι η Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, καθώς μόνον αυτή διαθέτει ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό. Η Εφορεία αυτή, αν και δεν επαρκεί για την προστασία των παλαιολιθικών αρχαιοτήτων σε όλη την Ελλάδα, είναι εντούτοις η μόνη που θα μπο-

ρούσε να δώσει άμεση λύση, έστω και προσωρινή, σ' αυτό το πρόβλημα, ενώ παράλληλα θα μπορούσε να αποτελέσει τον πυρήνα της προσπάθειας για την εξεύρεση μόνιμης λύσης. Για το σκοπό αυτό είναι απαραίτητη η ενίσχυση της και με άλλους παλαιολιθικούς αρχαιολόγους, ενώ συγχρόνως πρέπει να αρχιστεί προσπάθεια "επιμόρφωσης" όλων των αρχαιολόγων ώστε να μπορούν –τουλάχιστον– να αναγνωρίζουν τα παλαιολιθικά κατάλοιπα. Αργότερα, η αύξηση του αριθμού των παλαιολιθικών αρχαιολόγων (αλλά και άλλων ειδικών επιστημόνων) θα δώσει τη δυνατότητα οριστικής λύσης, καθώς θα επιτρέψει είτε τη συγκρότηση περισσότερων ειδικών εφορειών για την προστασία των παλαιολιθικών αρχαιοτήτων είτε τη στελέχωση όλων των Εφορειών Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με το απαραίτητο ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό.

Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι θα ήταν λάθος να παραβλεφθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Παλαιολιθικής Εποχής και να θεωρηθεί ότι κάθε αρχαιολόγος μπορεί να ανασκάψει και να μελετήσει μια παλαιολιθική θέση, όπως ένας κλασικός αρχαιολόγος ανασκάπτει έναν μυκηναϊκό οικισμό, ένα πρωτοελλαδικό νεκροταφείο ή μια ρωμαϊκή έπαυλη κτλ. Και αυτό γιατί, ενώ οι αρχαιολογικές πηγές (ευρήματα) είναι ίδιες για όλες τις παραπάνω περιόδους (οικοδομικά λείψανα, τάφοι, κεραμική, αντικείμενα μεταλλοτεχνίας κτλ.), δεν έχουν σχεδόν κανένα κοινό σημείο με αυτές της Παλαιολιθικής Εποχής. Οι στόχοι και οι αρχές της έρευνας είναι, βέβαια, κοινά και στις δύο περιπτώσεις (γνώση παλαιότερων πολιτισμών από τη μελέτη των υλικών καταλοίπων), οι μέθοδοι όμως και οι τεχνικές μελέτης είναι τελείως διαφορετικές.

Από την άλλη πλευρά, είναι απαραίτητο να καθοριστούν οι αρμοδιότητες και τα όρια της παλαιολιθικής αρχαιολογίας, σε σχέση με αυτά των συναφών επιστημών (γεωλογία, παλαιοντολογία, παλαιoανθρωπολογία κτλ.), ώστε να υπάρξουν μεταξύ τους σχέσεις συνεργασίας και όχι ανταγωνισμού. Πιο συγκεκριμένα, ως κλάδος της αρχαιολογικής επιστήμης, η παλαιολιθική αρχαιολογία μετρά τα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας που χρονολογούνται από την Παλαιολιθική Εποχή. Συνεπώς, κάθε θέση η οποία περιέχει τέτοια κατάλοιπα (ανεξάρτητα από την παρουσία ή όχι ανθρώπινων σκελετικών λειψάνων) αποτελεί αντικείμενο έρευνας της παλαιολιθικής αρχαιολογίας. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει σε καμία περίπτωση τις άλλες επιστήμες, η συμμετοχή των οποίων πρέπει, αντίθετως, να επιδιώκεται, με σκοπό την πληρέστερη δυνατή διεπιστημονική μελέτη κάθε θέσης.

Για την ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας καθώς και για τη μελέτη της Παλαιολιθικής Εποχής στην Ελλάδα πρωταρχική σπουδαιότητα έχει η διεξαγωγή ανασκαφών. Πράγματι, τέτοιες έρευνες είναι απαραίτητες για να σχηματιστεί μια πρώτη συνολική εικόνα της Παλαιo-

λιθικής Εποχής στην Ελλάδα (αφού τα στοιχεία που έχουμε ως τώρα είναι εξαιρετικά αποσπασματικά), ενώ συγχρόνως θα αποτελέσουν κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη της έρευνας στον τομέα αυτόν.
Αυτή όμως η ανάγκη για ανασκαφές, σε συνδυασμό μάλιστα με ένα έντονο ενδιαφέρον που εκδηλώνεται τα τελευταία χρόνια προς αυτή την κατεύθυνση, δεν πρέπει να οδηγήσει, σε καμία

περίπτωση, στην ανάληψη αθρόων ανασκαφών και, συνεπώς, σε μια "ηρωική εποχή" της παλαιολιθικής αρχαιολογίας, σαν αυτή που γνώρισαν στο παρελθόν ορισμένες χώρες της Δ. Ευρώπης ή σαν αυτή που γνώρισε στην ίδια τη χώρα μας η αρχαιολογική έρευνα των μεταγενέστερων περιόδων. Αντίθετα, η διαχείριση των πολλών παλαιολιθικών θέσεων που έχουν σωθεί στη χώρα μας (χάρη και σ' αυτήν, ακριβώς, την "κα-

θυστέρηση") πρέπει να γίνει με πολύ μεγάλη φειδώ και σύμφωνα με τις απαιτήσεις της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας. Το κύριο βάρος πρέπει να δοθεί στην προστασία θέσεων που κινδυνεύουν να καταστραφούν και στη διενέργεια φωτιστικών ανασκαφών, ενώ θέσεις που δεν κινδυνεύουν να καταστραφούν (όπως τα σπήλαια) θα πρέπει να ανασκαφτούν με μεγάλη φειδώ. Στη δεύτερη περίπτωση πρέπει να διεξάγονται μόνο μακρόχρονα ερευνητικά προγράμματα, όπου θα εφαρμόζονται τελειοποιημένες μέθοδοι συστηματικής ανασκαφής και διεπιστημονικής μελέτης⁵. Οι έρευνες αυτές θα πρέπει να είναι όχι μόνο συστηματικές αλλά συγχρόως και εκπαιδευτικές, λειτουργώντας "ως σχολές παλαιολιθικής αρχαιολογίας", ώστε να κεντρίζουν το ενδιαφέρον των νέων αρχαιολόγων και να τους εισάγουν στον κλάδο αυτό της επιστήμης τους.

Για τη διεξαγωγή ερευνών υψηλού επιστημονικού επιπέδου καθώς και, γενικότερα, για την οργάνωση της παλαιολιθικής έρευνας σε στρεπές βάσεις, ο κλάδος αυτός θα έχει πολλά να κερδίσει αν συνεργαστεί, σε αυτά τα πρώτα βήματα, με οργανωμένα ερευνητικά ιδρύματα του εξωτερικού, που διαθέτουν τον απαραίτητο προγραμματισμό και την πείρα στη συστηματική διεπιστημονική μελέτη της Παλαιολιθικής Εποχής. Αντίθετα, θα ήταν μεγάλο σφάλμα να "κλειστεί στον εαυτό του", προσπαθώντας να μάθει στου "κασιδιού το κεφάλι".

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι παλαιολιθικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί ως τώρα στην Ελλάδα δεν έχουν ακολουθήσει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση ("σχολή"). Αντίθετα, τόσο οι ξένες αποστολές που έχουν εργαστεί εδώ όσο και οι Έλληνες παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι, οι οποίοι έχουν ειδικευτεί σε χώρες του εξωτερικού, ακολουθούν διαφορετικές κατευθύνσεις, ανάλογα με τη "χώρα προέλευσής" τους. Η έλλειψη μιας ενιαίας παράδοσης όμως δεν αποτελεί κατ' ανάγκην αρνητικό στοιχείο, αλλά μπορεί να γίνει αφετηρία μιας γόνιμης σύνθεσης των διαφόρων τάσεων. Πιο συγκεκριμένα, η παλαιολιθική έρευνα στη χώρα μας, δίχως να δεσμεύεται από τέτοιες παράδοσεις, έχει τη δυνατότητα να προχωρήσει από τα πρώτα της βήματα στην "ολοκληρωτική" μελέτη τόσο των μεμονωμένων θέσεων όσο και ολόκληρης της Παλαιολιθικής Εποχής, σύμφωνα με τις σύγχρονες επιστημονικές αναζητήσεις.

Όσον αφορά τον τομέα της θεωρητικής έρευνας, πέρα από την έλλειψη πανεπιστημιακής διδασκαλίας, σοβαρά προβλήματα για τους Έλληνες παλαιολιθικούς αρχαιολόγους αποτελούν τόσο η έλλειψη βιβλιοθηκών όσο και εκείνη της ειδικής ορολογίας στη γλώσσα μας. Πράγματι, ενώ οι μεγάλες αρχαιολογικές βιβλιοθήκες της χώρας μας είναι από τις πλουσιότερες σε άτι αφορά την κλασική αρχαιολογία και τους επιμέρους κλάδους της ελληνικής αρχαιολογίας, εντούτοις αγνοούν σχεδόν παντελώς την Παλαιολιθική Εποχή. Είναι προφανές όμως ότι οι προσωπικές βιβλιοθήκες των ερευνητών ή κάποια ταξίδια στο εξωτερικό με σκοπό τη βιβλιογραφική τους ενημέρωση δεν μπορούν να αναπληρώσουν την έλλειψη οργανωμένης βιβλιοθήκης, αυτού του απαραίτητου οργάνου

της επιστημονικής έρευνας.

Το άλλο σημαντικό πρόβλημα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι Έλληνες παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι, κυρίως για τη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών στη γλώσσα μας αλλά και γενικότερα για την ανάπτυξη αυτού του επιστημονικού κλάδου, είναι η έλλειψη ειδικής ορολογίας. Κάποιες προσπάθειες για τη δημιουργία ελληνικής ορολογίας που έχουν γίνει στο παρελθόν δεν ήταν αρκετές για την επίλυση του προβλήματος, αφού είτε περιορίζονταν σε έναν τομέα (π.χ. τυπολογία) είτε είναι αδόκιμες. Το πρόβλημα αυτό πάντως δεν μπορεί να λυθεί από έναν μόνο ερευνητή, αλλά απαιτεί συλλογική εργασία, και πάνω απ' όλα πολλές δημοσιεύσεις στην ελληνική γλώσσα.

Τελειώνοντας, πρέπει να τονιστεί ακόμη μια φορά η άμεση ανάγκη να καλλιεργηθεί πλέον και στη χώρα μας η παλαιολιθική αρχαιολογία και να αρχίσει η συστηματική προστασία και μελέτη των μνημείων της Παλαιολιθικής Εποχής. Όπως φάνηκε και παραπάνω, απαραίτητες προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου είναι ο προγραμματισμός και ο συντονισμός μεταξύ των δύο κύριων πόλων της αρχαιολογικής έρευνας στη χώρα μας, δηλαδή των Πανεπιστημίων (αλλά και άλλων ερευνητικών ιδρυμάτων) και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Είναι απαραίτητο οι Έλληνες αρχαιολόγοι να διδάσκονται την παλαιολιθική αρχαιολογία, η δε Αρχαιολογική Υπηρεσία της χώρας να προβλέψει και να οργανώσει τη συστηματική προστασία των καταλοίπων εκείνης της εποχής. Ας μην ξεχνάμε ότι η Παλαιολιθική Εποχή αντιπροσωπεύει τα 997/1000 της πορείας του ανθρώπου πάνω στη Γη και αποτέλεσε τη μακρική περίοδο προετοιμασίας των μεταγενέστερων, "θεαματικών", σταδίων ανάπτυξης του πολιτισμού.

Σημειώσεις

1. Ακόμη και η ανασκαφή στο Φράγγι, η γνωστότερη και συστηματικότερη ως τώρα παλαιολιθική ανασκαφή, ξεκίνησε ως ανασκαφή μιας νεολιθικής θέσης, για να φτάσει στη συνέχεια, "παρεμπιπτόντως", σε μεσολιθικά και παλαιολιθικά στρώματα.
2. Και στην περίπτωση αυτή όμως δεν πρόκειται παρά για ένα "διάλειμμα" στο ερευνητικό και διδακτικό έργο ενός μη παλαιολιθικού αρχαιολόγου. Διότι, όμως, το οποίο ήταν αρκετό για να συντελέσει στο σχηματισμό της πρώτης "φουρνιάς" των Ελλήνων παλαιολιθικών αρχαιολόγων.
3. Η διάκριση αυτών των δύο τομέων είναι μάλλον απίχτη βέβαια, αφού η αρχαιολογία είναι ο κατ' ελάχιστον ερευνητικός κλάδος, του οποίου οι τομείς της βασικής και της εφαρμοσμένης έρευνας σχεδόν συμπίπτουν.
4. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σήμερα, αμείρητες είναι οι δημοσιεύσεις οι οποίες ανάγονται την εμφάνιση των πρώτων ανθρώπων, στις περισσότερες περιόδους, στη Νεολιθική Εποχή ή στην εποχή του Χαλκού.
5. Σήμερα, που οι μέθοδοι ανασκαφής έχουν προχωρήσει σε πολύ μεγάλο βαθμό (ας μην ξεχνάμε όμως ότι πορευόμαστε "πρωτόγονες" σε σχέση με αυτές του μέλλοντος), θα ήταν αναγκαίο να γίνουν ανασκαφές με "συνοπτικές διαδικασίες", και μάλιστα σε θέσεις που δεν κινδυνεύουν να καταστραφούν.

Palaeolithic Archaeology in Greece

A. Darlas

Palaeolithic archaeology in our country has remained until recently out of the limelight of research, in the universities as well as in the Archaeological Service. Some relevant efforts which started a few years ago, still remain in the initial stage. The systematic development of this scientific field requires the coordinated activities of the two main vehicles of archaeological research in Greece, that is the universities and the Archaeological Service.